

УДК 316.613

“НОМО СОМАΤΙΚΟΣ”: ПРОБЛЕМАТИКА ЛЮДИНИ ТІЛЕСНОЇ У ГНОСЕОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ КЛАСИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

С. В. Тупікова

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
просп. Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, Україна, 49010,
susanna@optima.com.ua*

У статті досліджено проблематику “людини тілесної” як наслідку переорієнтації сучасного соціологічного теоретизування у бік його більшої онтологізації. При цьому акцент зроблено на розгляді основних метатеоретичних основ класичного теоретизування, які розглядаються як основні детермінанти відсутності проблематики “тілесного” у поглядах класиків соціології. Відзначено, що гносеологічний простір класичної соціології був позбавлений тілесного “Я” як легітимного предмета наукової концептуалізації.

Ключові слова: проблематизація, тілесність, класичне теоретизування, “людина тілесна”.

Проблематика тілесності у соціологічному теоретизуванні здобула популярність лише наприкінці ХХ століття. До цього часу проблематика тілесності була у соціологічній науці радше маргінальною і не належала до розпрацьованих галузей цієї науки. На сучасному етапі розвитку соціологічного теоретизування із урахуванням методологічних змін, які відбуваються в соціології та полягають у зміщенні фокусу інтересів соціологів з відносно стійких структур та інститутів у бік мікросоціальних явищ і процесів, можна зафіксувати зростання дослідницького інтересу до вказаної проблематики. Значна частина соціологів охоче пишуть про проблеми здоров’я, сексуальності, цінності людської індивідуальності, без уваги не залишається і проблематика “тілесного” як предмета соціологічної рефлексії. Зазначимо, що впродовж останніх десятиліть соціологи дедалі більше уваги приділяють проблемам біологічного функціонування людини. Серед вагомих напрямків досліджень – ризики для здоров’я, проблеми, пов’язані зі старінням та “антистарінням”, формування нових підходів до розуміння соціальних аспектів тілесності.

Значною мірою ця проблематика актуалізована і представлена в роботах сучасних західних соціологів та соціальних філософів. Ідеться про роботи М. Мерло-Понті (феноменологія тіла), І. Гофмана (тіло у повсякденному житті), М. Фуко (дисципліна і тіло), Ж. Бодрійєра (тіло і практики споживання), М. Мосса (техніки тіла). Особливого значення сьогодні набувають праці А. Франка, Б. Тернера, М. Фітерстоуна, які заклали основу побудови соціологічної теорії тіла і розвитку такої галузевої дисципліни, як “соціологія тілесності”.

Однак, незважаючи на те, що сьогодні відбувається пожвавлення наукового інтересу до тілесності і ця проблематика стає предметом соціологічної рефлексії як за кордоном, так і в межах української науки, більшість дослідників продовжують ставити питання про відсутність у соціології науково спроможної теорії тіла. Справді, питання про те, чому аж до середини ХХ століття у науковому дискурсі зберігався своєрідний тілесний негативізм, досі залишається актуальним, і саме в цьому контексті, на нашу думку, виникає необхідність звернення до витоків соціологічної думки. Такий ретроспективний аналіз видається важливим, оскільки, як відзначає Б. Тернер, саме класичній соціології не вдалося створити задовільної теорії тіла, що й пояснює подальшу маргінальність проблематики тілесності у соціології [4, с. 12]. Метою цієї статті є визначення основних теоретичних засад класичної соціології з особливою увагою до причин маргіналізації “тілесного” у працях “батьків-засновників” соціології.

Виникнення науки і класичну соціологію зокрема можна розглядати як своєрідний соціальний та інтелектуальний проект. Ідеться про те, що будь-яка інтелектуальна сфера формується, з одного боку, під впливом визначеного соціального оточення, стану суспільства (це особливо характерно для соціології, оскільки як об’єкт вивчення вона обирає соціальну реальність), а з іншого боку, певний вплив мають і ті інтелектуальні сили, навколо яких відбувається формування проекту. Що ж до стану суспільства, яке породило необхідність виникнення соціології як науки (оскільки соціологія виникає як відповідь на соціальні зміни свого часу), то тут треба відзначити низку політичних революцій кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст., прискорення розвитку промисловості, популяризацію соціалізму, пожвавлення процесів урбанізації, масові міграції та ін. [3, с. 21]. Стосовно інтелектуальних сил ми можемо говорити про явну орієнтацію “батьків-засновників” на принципи класичного природознавства, про що свідчать і теоретичні побудови, які створювали провідні соціологи ХІХ ст., прагнучи систематичної цілісності і моністичності викладу своїх ідей. Але ще більш характерним у цьому сенсі є прагнення професіоналізації суспільствознавства, його самоутвердження як самостійної наукової дисципліни, яка повинна мати такий самий статус, що й природничі науки, які уже довели свою професійну спроможність, – математика, фізика, хімія, медицина, біологія. Цьому іманентному прагненню опрацювати власну форму науковості, завдяки якій соціологія могла б стати в один ряд зі всіма іншими науковими дисциплінами, соціологія завдячує саме творцям науки свого класичного періоду. Треба згадати і про ще одну засадничу ідею класичної соціології – це ідея Прогресу, яку ХІХ століття запозичило у ХVІІІ, що його називають століттям Просвітництва.

Іншою метатеоретичною передумовою, що зумовлює єдність провідних тенденцій у розвитку соціології ХІХ століття, є те, що ще з часів середньовічних схоластів мало назву “реалізм”. Під цим терміном мається на увазі методологічна позиція, згідно з якою загальні поняття (“універсалії”) мають власну, доступну для раціонального пізнання реальність, що принципово відрізняється від “емпіричної” реальності – реальності окремих (одиночних) речей, згідно з пізнішим слововжитком [1, с. 18]. І оскільки реальність “всезагального” розглядалася прихильниками такого “реалізму” як щось онтологічно первинне, вони приписували цій реальності безумовний пріоритет стосовно всього “одиночного”. Стосовно суспільства – це бачення, що отримало пізніше

назву “соціального” чи “соціологічного” реалізму і з самого початку передбачало безумовний пріоритет соціуму стосовно індивідів, що утворюють його. Ідея такого пріоритету домінувала у свідомості всіх класиків соціології XIX століття. Ширший аналіз викладених положень дає змогу виділити основні причини, що пояснюють відмову класичної соціології від створення теорії тіла. Всі ці причини можуть бути зараховані до дисциплінарного проекту, що його реалізували “батьки-засновники”.

По-перше, класики соціології прагнули визначити і встановити дисциплінарне поле нової науки, яке не збігалось б з дисциплінарними полями природничих наук. Наприкінці XIX століття головним опонентом соціології була індивідуальна психологія, яка, на відміну від “колективної психології”, “психології народів” тощо, зрозуміло схилилася до “методологічного номіналізму”. Ця емпірично орієнтована (експериментальна) психологічна дисципліна тоді переживала період швидкого росту і претендувала на виключну науковість, а тому виявилася найближчою конкуренткою соціології. Наприклад, Е. Дюркгейм, який наполягав на радикальній специфіці колективної реальності, що її досліджує соціологія, проводив онтологічно визначену межу між нею і психологією, що вивчає індивідуальну психіку, ризикуючи розколоти навпіл предмет гуманітарного і соціального знання. Отже, основним завданням соціологічної методології виявлялася охорона цієї межі [1, с. 20]. Проголошуючи соціологію як незалежну науку, Е. Дюркгейм також захищав її методи як опозиційні до тих, що використовувалися у психології. Психологія була стурбована індивідуальним на противагу соціальному, і психологічні пояснення Е. Дюркгейм розглядав як “органіко-психологічні” фактори. Передбачалося, що вони є до-соціальними властивостями організму, властивостями, які даються від народження і є незалежними від соціального впливу. Індивіди, тобто, означувалися в межах дуалізму природа / суспільство, і біологічне тіло, за Дюркгеймом, було поміщено у сферу природи [6]. Цей погляд мав довгостроковий ефект у соціології, і це означало, що природне і біологічне найчастіше було кероване ззовні і що ця сфера не є важливою для легітимної сфери дослідження соціології. Тож неминучим було небажання соціологів інкорпорувати в їхнє вчення ті чи інші аспекти тілесного існування людини, які, на думку соціологів класичної доби, мали пояснюватися такими науками, як біологія чи психологія.

По-друге, таких соціологів, як Дюркгейм, Вебер, Маркс, Зіммель, зазвичай не цікавили питання, пов’язані з історичною еволюцією людських істот, більший інтерес для них становили питання подібностей і відмінностей між індустріальними капіталістичними суспільствами та традиційними суспільствами [4, с. 12]. Це й пояснювало їхні спроби дослідити індустріальні, політичні та ідеологічні революції, що відбувалися в Європі наприкінці XVIII – на початку XIX століття. Уся класична соціологія була стурбована ростом оплати праці, виникненням міських центрів та механізацією; ростом політичної демократії та громадянського суспільства; зниженням влади церкви і поступовою секуляризацією цінностей і вірувань. Цей масштаб змін вимагав пояснень, які б ґрунтувалися на змінах у таких соціальних фактах, як соціальний розподіл праці (Дюркгейм), класова боротьба і способи виробництва (Маркс), процеси раціоналізації (Вебер).

По-третє, соціологія тяжіє до концентрації уваги на умовах, які необхідні для

підтримання порядку, контролю чи соціальних змін у суспільстві. Складність соціальної системи індустріального капіталізму породжує інтерес до його функціонування, подібний інтерес зосереджується на розгляді суспільства як соціальної системи [5]. Наприклад, як показують роботи М. Вебера, така ситуація не виключає можливості і необхідності розгляду в цьому контексті і проблем індивіда, особистості. Однак подібний науковий інтерес скоріше включає побудову теорій, що ґрунтуються на соціальних, а не на біологічних факторах. На жаль, тіло, яке сприймається як до-соціальне, природне явище, на той час не заслуговувало серйозного соціологічного аналізу.

По-четверте, можливості, необхідні для людської діяльності, найчастіше отожднювались зі свідомістю та розумом, а не з управлінням тілом загалом. Тіла в найкращому разі розглядалися як “нецікаві” умови соціальної дії (діяльності) [6]. Тіло розглядалось як пасивний контейнер, який є лише оболонкою для активного розуму. Цей погляд пов’язаний із загальною широкою науковою орієнтацією, а саме з тим, що класична соціологія передбачала спрямування у бік концептуалізації дихотомій, які були центральними для соціологічних пояснень. Структура / дія (Дюркгейм концентрував увагу на соціальних фактах як речах) – це дилема, яка є важливішою за питання, що стосуються дихотомії свідомість / тіло, які надто часто залишалися у сфері філософії.

По-п’яте, теоретичним наслідком цих гносеологічних та онтологічних зобов’язань було те, що соціологія не виявляла великого інтересу до антропологічної перспективи стосовно тіла як об’єкта класифікації. Розум, а не тіло, слугував рецептором та організатором людської діяльності. Як зазначає Б. Тернер, найяскравіше цей підхід виявляється в марксистській традиції, що фокусує увагу на ідеології, хибній свідомості та оречевленні [4].

Виділимо ще два пункти, які треба було б додати до цього списку причин того, чому “батькам-засновникам” так і не вдалося розвинути науково спроможну теорію тіла. Перша причина стосується методологічних підходів, яких дотримувалася дисципліна. Класична соціологія акцентувала на абстрактних пізнавальних категоріях, на тому, що функціонує, так би мовити, саме по собі (ззовні), поза тілом. Наприклад, Дюркгейм стверджував, що свідомість професійного соціолога є відкритою, позбавленою будь-яких “тілесних домішок”, таких як емоційні упередження, що здатні затримувати чи спотворювати пізнання соціальних фактів. Творення концепцій було продиктоване логікою розвитку самого суспільства, концепти визначалися опозицією до “чуттєвого”, яке органічно присутнє в тілесному.

Врешті, можливо, одна із найважливіших причин того, чому “батькам-засновникам” не вдалося створити і розвинути соціологію тіла, – це насамперед той факт, що майже всі вони були представниками чоловічої статі. Як уже зазначалося, основою соціології був соціальний, гносеологічний, епістемологічний проект, але також цей проект був створений і поширювався чоловіками (це науковий дискурс, який диктувався чоловіками). Можливо, всі ті проблеми, які можна зарахувати до сфери “тілесного”, і були б розглянуті класиками соціології, якби не їхня гендерна приналежність [6]. Безумовно, це не означає, що знання у протилежному випадку було би присвячене лише тілесному досвіду та існуванню індивіда, але водночас треба визнавати взаємозв’язок

між науковими інтересами і гендерною приналежністю вченого. На соціологію та наукові інтереси її класиків серйозний вплив має їхня персональна біографія разом з тими соціальними проблемами, які сприймалися як актуальні в сучасному для них суспільстві. Загалом статус жінки в соціологічній науці вимагає окремого розгляду, але зауважимо таке: в той час як Дюркгейм, Вебер, Зіммель створювали європейську соціологію, новаторські соціологічні теорії розробляли жінки-науковці (Дж. Еддамс, Ш. Джилман, М. Вебер, І. Уеллс-Барнетт та ін.). Те, що сьогодні згаданих жінок-науковців мало знають чи не визнають теоретиками або й взагалі соціологами в межах канонічної історії соціології, свідчить про силу внутрішньодисциплінарної гендерної політики, а також про досить некритичне трактування соціологією своїх власних напрацювань [3, с. 22]. У той час як соціологічна теорія кожної з названих авторів ґрунтується на результатах індивідуальних творчих зусиль, вони як одне ціле являють собою послідовний і цілісний виклад ранньої феміністичної соціологічної теорії.

Отже, логіка функціонування класичного соціологічного теоретизування диктувала загальну спрямованість поглядів і наукових інтенцій класиків суспільствознавства. З огляду на це, загальна занепокоєність “батьків-засновників” соціології визначенням дисциплінарного поля науки не дозволила встановити проблеми тілесного існування індивіда як легітимного об’єкта соціологічного пізнання. Прагнення до чіткого означення наукових меж соціологічного знання, орієнтація на вивчення макроструктур на противагу “малим формам” призводить до витіснення “людини тілесної” за межі класичного теоретизування, наслідком чого є довготривала відсутність цієї проблематики у фокусі дослідницького інтересу соціологів. Включення проблематики “тілесного” у науковий соціологічний дискурс, з’ясування шляхів та перспектив такої інкорпорації є метою наших подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Давыдов Ю.* Метатеоретические устои социологии XIX века / Ю. Давыдов // Социологические исследования. – 1998. – № 6. – С.13–25.
2. *Кравченко С.* Динамика социологического мышления и воображения / С. Кравченко // Социологические исследования. – 2009. – № 8. – С.14–24.
3. *Ритцер Дж.* Современные социологические теории. 5-е изд. / Дж. Ритцер. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с.
4. *Тернер Б.* Современные направления развития теории тела [Текст] / Тернер Б. // THE-SIS. – 1994. – Вып. 6. – С. 137–169. (Bryan S. Turner. Recent Developments in the Theory of the Body. In: M. Featherstone et al. (eds.). The Body. – London, etc. : SAGE Publications Ltd., 1993. – P. 1–35).
5. *Cregan K.* The sociology of the body / K. Cregan. – Sage Publications. – London., 2006. – 203 p.
6. *Shilling Ch.* The Body and Social Theory / Ch. Shilling. – Sage Publications, Inc., 1993. – 225 p.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2012

Прийнята до друку 18.06.2012

**“HOMO SOMATIKOS”: PROBLEM OF HUMAN BODY IN
GNOSEOLOGICAL SPACE OF CLASSICAL SOCIOLOGY****S. Tupikova**

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University,
Haharin Avenue, 72, Dnipropetrovsk, Ukraine, 49010,
susanna@optima.com.ua*

This article is devoted to the articulate the issue of “human body” as a consequence of the reorientation of the modern sociological theorizing in the direction of his most ontologization. Article deals with the main theoretical facilities of the classical theory, which are considered as the main determinants of the lack of problems “flesh” in the views of the classics of sociology. It is noted that a gnoseological space of classical sociology was deprived of the corporeal “I” as a legitimate object of scientific conceptualization.

Key words: problematization, physicality, the classical theory, embodiment.

**“НОМО СОМАТИКОС”:
ПРОБЛЕМАТИКА ЧЕЛОВЕКА ТЕЛЕСНОГО
В ГНОСЕОЛОГИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ
КЛАССИЧЕСКОЙ СОЦИОЛОГИИ****С. В. Тупикова**

*Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара,
просп. Гагарина, 72, г. Днепропетровск, Украина, 49010,
susanna@optima.com.ua*

В статье артикулируется проблематика “человека телесного” как следствия переориентации современного социологического теоретизирования в сторону его большей онтологизации. При этом акцент делается на рассмотрении основных метатеоретических установок классического теоретизирования, которые рассматриваются как основные детерминанты отсутствия проблем “телесного” во взглядах классиков социологии. Отмечается, что гносеологическое пространство классической социологии было лишено телесного “Я” в качестве легитимного предмета научной концептуализации.

Ключевые слова: проблематизация, телесность, классическое теоретизирование, человек телесный.